

Cseh János

VASKORI (SZKÍTA) EDÉNYTÍPUSRÓL A KÖZÉP-TISZA-VIDÉKEN

– Az ún. Villanova forma köre egy megyei lelet kapcsán –

A régi, patinás erdélyi évkönyv, a Kolozsvári Dolgozatok utolsó, 1915. évi kötetében egy Marosvásárhelyen (Tirgu Mures) előkerült agyagurnát publikált Kovács István, melynek régészeti összefüggéseiről, eredetéről, koráról is kifejtette véleményét. Azóta a kutatás álláspontja – az egyes szakemberektől függően – ugyan némiképp megváltozott, a sok-sok új lelet más megvilágításba helyezte a problematikát, mégis határozottan állíthatjuk: azon időket tekintve az erdélyi archeológus gondolatmenete, explikációja – a kor tudásának, ismeretének szintjét tükrözve – remek munka, valóságos tudománytörténeti gyöngyszem, ma is igen tanulságos olvasmány.

A szóban forgó keramika egy kettős kónikus, díszített edény, amelyre a szakirodalomban több elnevezést, nominációt vagy terminus technikust találunk: pl. Protovillanova, kora(i) Villanova, Pseudovillanova, Pseudo-Protovillanova stb., illetőleg ezek német és angol megfelelői, mint Frühvillanova, Early Villanova – de mondjuk csak egyszerűen (ún.) Villanova típusú urnának. Minthogy Kovács István a marosvásárhelyi lelet formai párhuzamait nyugatabbi területek, így elsősorban Itáliának a Kr.e. II-I. évezred fordulójára tehető fém- és cserépkészítményeiben találta meg (Villanova-Benacci-Este kultúrkör), arra kellett következtetnie, hogy az elsődlegesnek fölfogott fémedény forma nyugatról terjedt kelet felé. A kvázi másodlagos agyagválogatot, mint épp az imént említettük, maga a szerző is ismerte Észak-Itáliából. A marosvásárhelyi edény készítésének korát a Kr.e. 10-9. századra, a bronzkorból a vaskorba való átmenet időszakára tette, s utalt arra, hogy lényegében az ugyanazon a lelőhelyen napvilágra jutott későbbi, igazi szkíta urnák prototípusa.

A korai Villanova formájú, mintájú urnák (használjuk most ezt a névadást) föltűnésének, primer területének/területeinek, azaz legkorábbi megjelenési helyének kérdése, miként egész fejlődéstörténete és a készítés hagyományának, tradíciójának megszűnése valóban érdekes, izgalmas, gyakran tárgyalt témája a vaskor archeológiájának. Mondhatná az ember kis elfogultsággal és szépirodalmi, belletrisztikus nüansszal regényesnek, érdekesítőnek is, tekintettel évezredek történetére, különböző népcsoportoknál (a név szerint ismertek közül pl. az etruszkoknál, a venéteknél, a szkíta szigünnáknál és agatürszoszoknál, a trákoknál, gétáknál) való fölbukkanására az Appenin-félszigettől a messzi Észak-Kaukázusig.

Az utóbbi évtizedeknek – főként az 1960-1980-as évekről van szó – elsősorban magyarországi kutatásai hoztak új eredményeket, fejleményeket a Villanova urna (csak hogy szaporítsuk a terminusok sorát: Praevillanova urna, Frühvillanovadoppelkonus) kutatástörténetében – gondolunk itt Patek Erzsébet, Trogmayer Ottó munkásságára. Ezek szerint definitív jelek mutatnak arra, hogy a típus kifejezetten dél-Kárpát-medencei ill.

észak-balkáni „illetőségű”, azaz bölcsője valahol erre felé keresendő. A dunai-tiszai térségben (Bácska, Bánát) tűnne föl legkorábban, csak ilyen értelemben leginkább tiszta formájában, s bár a másik ág, az itáliai „konkurrencia” igencsak erős, azt a nyugati irányban történő terjedéssel (így Trogmayer Ottó, Kemenczei Tibor) vagy pedig, mintegy megengedően, párhuzamos fejlődéssel, konvergenciával (Patek Erzsébet és Mozsolics Amália is) lehetséges magyarázni. A honi, magyar régiségtudományhoz tartozik voltaképpen Foltiny István igen szimpatikus és meggyőző, külön tanulmánya az edényformáról, elsősorban a kelet-Kárpát-medencei helyzetről, többé-kevésbé, lényegileg az eddig vázolt vélemények szellemében. A hazai szakkörök tehát egységesnek látszanak abban, hogy a figyelmünk középpontjában álló keramika gyökerei, őstörténete a Halomsíros kultúrát követő új, urnamezős érában, a Paul Reinecke szerinti BD-Ha A1 időszakokban (a Kr.e. 13–11. századon belül, azt szűkíthetően), kitekintve Hellász „sötét korának” kezdetén keresendő, kutatandó.

Ezeknek a korai periódusban díszesebb – árkolás, plasztikus megoldás stb. –, jellegzetes színű, gyakran később is kívül feketés, belül barnás, sírokból és telepödrökből egyaránt előkerülő edényeknek a készítői és használói a Dél-Alföld és a csatlakozó vidékek lakói, a hamvasztásos rítust követő, markáns Csorva csoport, illetőleg a pre- vagy protogávai népesség lehetett. A kerámiaművességben akkor meglévő, ható, ma már nehezen érthető, követhető obskurus erők, faktorok, lehetséges prehistórikus vándorlásokkal/eltolódásokkal, beszüremkedésekkel, egyszóval emberi mozgásokkal karöltve eredményezhették a típus elége látványosnak ítéltető szétterjedését/-rajzását mindenekelőtt két irányban: az Alföld szívéen keresztül észak, a Felvidék felé, azután keletre, Erdélyt, Olténiát érintve – de más régiókat sem elkerülve. Ilyetén fest a késő bronzkori és kora vaskori kutatás rekonstrukciója.

Ez lenne, lehetne tehát a méreteesebb bikónikus (temetkezési és egyéb) urnák mondhatni „gyermekkora”, egyfajta régészeti-történeti megközelítésben. (De hogy a dolog mégse legyen olyan megoldottnak látszó, valahol még mindig ott kísért a régebbi fémedény-agyagedény levezetés, származtatás tekintélyt parancsoló gondolata, legalábbis foszlányaiban – akkor is, ha részben az ún. itáliai faszcináció szellemében született.) Ámde kövessük tovább az edénytípus sztoriját, amely most már, a korai Hallstatt (Ha A-B) évszázadaitól kezdve több ágúvá-szálúvá válik, úgyhogy egyáltalán nem könnyű áttekinteni. Legelőször magára a nagy Gáva (-Holohrad/Goligrady) kultúrkomplexumra kell terelődjék figyelmünk, a Kr.e. 1100–800 közötti időszakra, beleértve a Kyjatice és az Uramezős művelődéseket is. Az előbbi teszi általánossá, generálissá a Villanova-urnát (ld. a névadó, eponym lelőhely szép vezérlet emlékanyagát) a Kelet-Kárpát-medencében és kelet felé, túllépve a hegységkoszorún Moldva, s Ukrajna (Dnyeszter-Dnyeper-vidék) széles térségein, pl. a Cernoles kultúrában. A forma nyomaira Közép-Európa számos régiójában rá lehet találni, így németországi és lengyelországi lelőhelyeken, többek között Sziléziában, de a legföltűnőbb jelenség további keleti, már szinte extrém előretörése. A Kaukázus magasba törő láncolatának északi előteréig, a steppékig nyomul – természetesen mint új, addig ismeretlen, originálisan nyugati típus. Megleli a kutató a Koban kultúra Kr.e. 10–7. századi, azaz a szkíta kor előtti régészeti anyagában. Ez a nagyívű, széles

horizontú, interkulturális elterjedés, meghonosodás igazán egyik különlegessége a kora vaskori keramikák történetének. A Pontos Euxeinos (Fekete-tenger) északkeleti térségénél maradvá utalhatunk arra, hogy a Villanova-urna – fő jellemzőivel együtt – Kr.e. 7–6. századi telep- és sírleletekben is adatható, vagyis az ún. archaikus szkíta periódusban.

Eme távoli területek után azonban térjünk vissza a Kárpát-medencébe, időben pedig a Kr.e. 8. század körüli világba, amely a tömegesebb vashasználat (fegyverek, lószerszámok, eszközök stb.) valóságos előestéje, kezdete; a Nagy Magyar Alföldön a helyi, autochton és keleti, nomád elemekből ötvöződött Mezősát-Füzesabony művelődés megjelenésének kora (a régivágású kronológia szerint, Patek Erzsébet nyomán a Ha B vége és Ha C eleje). Ezen preszkítának is nevezett népesség kerámiaművészete rendre készít bikónikus urnákat, melyeknek ismeretét magukkal is hozhatták, de itt is átvehették az ún. postgávai emberektől, fazekasoktól. A nézetektől függően a kutatás min. 100–150, max. 200 évet szokott adni ennek az alföldi kultúrsoportnak. És ezzel elérkeztünk azokhoz az évtizedekhez, a Kr.e. 7–6. század fordulójához (Ha C2–D1), amikortól már biztosabban, megalapozottabban számolhatunk ismeretlen lelőhelyű edényünk készítésével.

Mielőtt körüljárnánk a Kárpát-medencei (érintőlegesen az anyaországi) szkíta Villanova kerámiát, szóljunk pár szót történetének utolsó évszázadairól, a kelta foglalás időszakában. Azon oknál fogva, hogy a típus igazán nem tekinthető a nyugatról jövő keltaság sajátjának, a tiszai térségben fölbukkanó, aboriginális kézzel formált bikónikus edényeket, azt a keveset, melyről az archeológia számot adhat egyáltalán, valamiféle népi-fazekasipari retardálásnak is lehetne venni. Ahogyan mondani szokás: továbbélésnek, amely a Kr.e. 4–3. század fordulója utánra esett. A szkíta, szkítakori Villanova-urna használatának epilógusát, záróakkordját a régiségtani kutatások nyomán a Krisztus születését megelőző 2. századra, a LT C2 periódusra lehetséges datálni, persze csak hozzávetőlegesen. Mindenesetre egy edénytípus évezredes „karrierje”, pályafutása zárult ezzel.

Villanova-urnák a szkíta (szigünna-agatürszosz) edénművészetségben: közép-Tisza-vidéki leletünk végett érdeklődésünk fókuszában ez az emlékanyag áll, ennek áttekintése föladatunk. Magától értetődik, hogy a forma töretlenül éli életét a Ha D1-3 és LT A-B2 régészeti etapokban. Az Észak-Kisalföldön (Délnyugat-Szlovákia), az Alföldön és Erdélyben előforduló, többé-kevésbé egyveretű példányai 25–30 és 50–55 cm közötti magasságúak, mélyebben – az alsó harmadban – ülő súlyponttal jellemezhető kettős kónikus alakúak kifelé vont szájrésszel vagy másként peremmel. A hasasodás szintje körül föltett néhány (általában három-négy) fogóbütyköt/bütyökfogót nem számítva nagyrészt semmi más nem található rajtuk, díszítetlenek. Homokkal-kaviccsal-samottal soványított agyagból „szabad” kézzel formáltak, az egyébként akkor már jól ismert korong használata teljesen idegennek mondható ennél az edényformánál. Feketésre és barnásra égetettek, kívül gyakran fényezettek; mindezek ősi, korai Hallstatt hagyományok (ld. föntebb). Hamvasztásos és hantolásos („sontvázas”) temetkezésekből szintúgy napvilágra bukkanhatnak, s persze teleobjektumokból, házakból, gödrökből is, méretüknél fogva nyilván mint tárolóedények. Sorozatban ismerjük darabjaikat a nagyobb szkíta temetőkből, Balázsfalváról (Blaj), Budatelkéről (Budesti), Csombordról (Ciumbud),

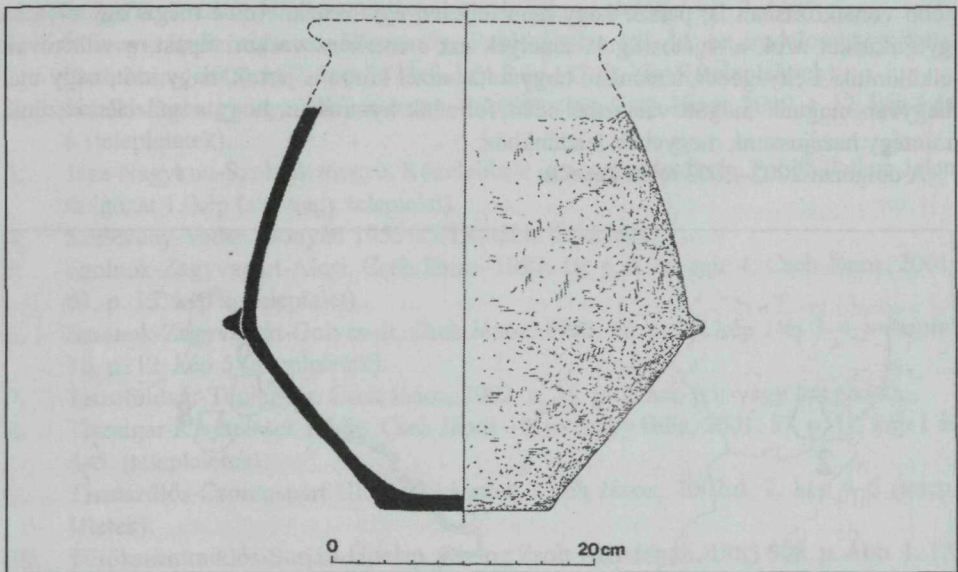
Hetényből (Chotín), Hevesről, Kustánfalváról (Kustanovice), Mezőbanyicáról (Baita), Szaniszlórol (Sanislau), Szentcs-Vekerzugból, Tápiószeléről, Vámosmikoláról, hogy csupán néhány lelőhelyre utaljunk.

Nagy-Székia felé fordulva a sztyeppevidékre nem nagyon jellemző, jobban talán az északabbi régiókra – erdős sztyeppe –, így Podóliára, a Középső-Dnyeper mentére (Vorskla, Tjasmin/T,asmin) stb. Elterjedése a keleti oldalon körülöleli a Kárpátok koszorúját északról ívelve a Havasalföldig, közelebből Olténiáig, s adatlható több trák temetőben is, pl. Északkelet-Bulgáriában.

Visszatérvén a Nagy Magyar Alföldön összegyűjthető Villanova keramikához, a nagyvonalú kronológiai kereten – Kr.e. 6–4. század – belül hasznos lenne legalább egy korábbi és egy későbbi formát körülhatárolni: erre eddig nemigen történt próbálkozás. Ám lehetséges, hogy ilyenre nincs is esély, időben olyannyira homogénnek, invariábilisnak látszik a kerek háromszáz évszázados emlékanyag. Mégha egy szűkebben datálható tárgytípussal (pl. fibula) együtt fordul elő, ebből akkor is csak eme egyetlen edényre szabad következtetést levonni, az adott variáns hosszú generációkat ölelhet át. Így azután tudomásul kell vennünk, hogy alcsoportok ugyan fölállíthatók (ld. az erdélyi Villanova urnákat), de a relatíve precízebb kronológiáról, ami jól alá is támasztott, már aligha lehet szó.

Ebbe a Kr.e. 6–4. századi világba tartozik, a legnagyobb valószínűséggel, a most publikálásra kerülő kerámia, amelyre a 2002. esztendő első felében leltem a szolnoki Damjanich János Múzeum régészeti raktárában. Semmiféle cédula, egyéb (sajnos) nem kísért, ebből következően ismeretlen lelőhelyű, de biztosan megyei leletként kell számba vennünk. Alig több mint tucatnyi darabból sikerült valamelyest összeállítanom, s így helyrehozva vált világossá, hogy egy Villanova-urnáról van szó, mely mindenképpen közlésre méltó régisége a Közép-Tisza-vidék szkíta korának.

Az edény „szabad” kézzel formált, kavicssal-homokkal dúsabban soványított agyagból. Felülete mindenütt érdesen hagyott, lágyan egyenetlen, de a kéz „akadálytalanul” végigcsúszik rajta. Alja durvábban érdes. Barnás-szürkés, foltos külső felületén függőleges eldolgozásnyomok vehetők ki halványan (fényezésről bajosan beszélhetünk), a világosabb barnás tónusú belsőn mintha szövethúzás jelei lennének egy helyen. Fala kétrétegű: vastagabb szürkés és vékonyabb barnás csíkot mutat. Formáját tekintve kettős csonka kúp alakú (bitronkónikus), ívelt törésvonalú edény igen mérsékelt, szinte leheletfinoman kiemelt aljjal, alul egyenes, fölül alig domborodó fallal. Szájrészeről semmit nem tudunk mondani, bár az analógiák alapján elképzelhető. A hasvonalon arányos eloszlásban három tompa, alig kiálló, tendenciájában hosszúkás, vízszintesen fekvő bütyök ül. A kerámia magassága (így hiányosan): 30,5 cm, cirka 35–40 cm-es lehetett; legnagyobb kiszélesedése kb. 34 cm; talpátmérője 13 cm; falvastagsága 0,7–1,2 cm közötti. (rajza: 1. kép)

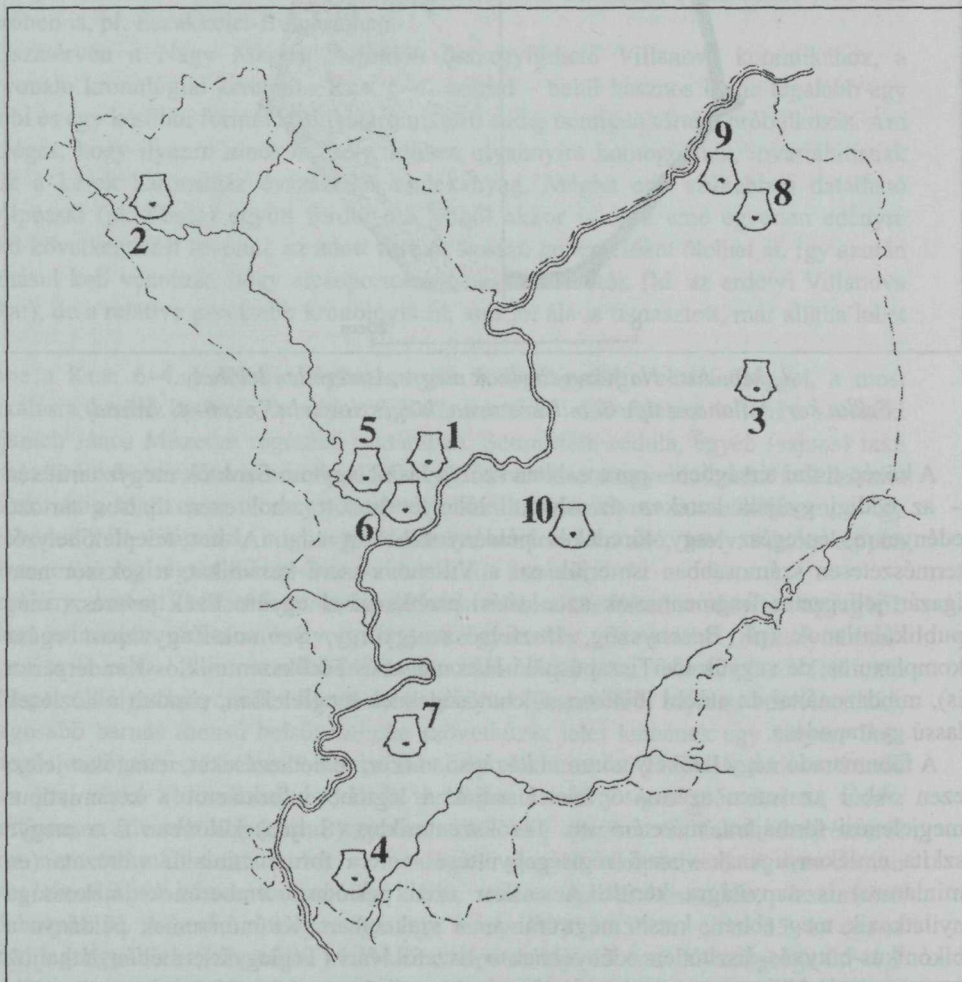
1. kép. Jász-Nagykun-Szolnok megye, ismeretlen lelőhely.
Szkíta kori Villanova típusú bütykös urna, kiegészítéssel (Kr.e. 6–4. század).

A közép-tiszai térségben – pontosabban szólva Jász-Nagykun-Szolnok megye területén – az eddigi gyűjtés kerekén tíz olyan lelőhelyet hozott, ahol ezen típusba tartozó edényekre, ép/egész vagy töredékes példányokra van adat. A hat teleplelőhelyről természetesen számosabban ismerjük ezt a Villanova-szerű keramikát, a sokszor nem igazán jellegzetes fragmentumok azonosítási problémáival együtt. Ezek javarészt még publikálatlanok (pl. Besenyszög, Jászfelsőszentgyörgy, Szolnok-Zagyvart egész komplexuma, de vegyük ide Tiszapüspöki-Háromágat és Törökszentmiklós-Kenderpartot is), mindazonáltal az utóbbi időkben, a lehetőségeknek megfelelően, elindult a közlések lassú gyarapodása.

A fennmaradó négy lelőhely zömmel középső vaskori temetkezéseket, temetőket jelez; ezen okból az innen származó leletek adják a legtöbb információt a kerámiatípus megjelenési formájára, méretére stb. Törökszentmiklós (Surján) különben is a megye szkíta emlékanyagának vezető régiségegyüttese – itt a forma miniatűr változata (en miniature) is napvilágra került. A vaskor ezen periódusa emberének játékossága nyilatkozik meg ebben, kicsit megtréfálván a szakembert. Kitűnő, remek példánya a bikónikus-bütykös-díszítetlen edényeknek a tiszaföldvári (Téglagyár), méltán láthatjuk benne a régió Villanova agyagkészítményeinek egyik legmarkánsabb, reprezentáns, bár kissé extrém darabját. Ezt a szerepét jóformán csak a hagyományosabb szelevényinek (Vadas) van joga elvitatni – apróra sikeredett, távolról sem a legjobb fényképes közlésével –, de hát ennek eldöntése már az ember szubjektív hozzáállásától függ. Nyilvánvalóan ezek között az egész és töredékes kerámialeletek között számos eltérés, differencia mutatkozik

több vonatkozásban is; persze hogy nem teljesen egyformák. Ámde mégis egy alomba gyűjtik őket azok a sajátosságok, amelyek ezt a markáns vaskori típust, a villanovait elkülönítik. Lényegében témánkat, tárgyunkat ezzel körbe is jártuk, nagy időt, nagy utat hagyván magunk mögött választott edényformánk nyomában, hogy végül elérkezzünk, mintegy hazajussunk megyebeli leletünkhöz.

A dolgozat 2002–2003 telén készült.

2. kép. A középső vaskori (szkíta) Villanova-edények lelőhelyei a megye területén, a Közép-Tisza-vidéken

Vaskori (szíta) edénytípusokról a Közép-Tisza vidéken

A közép-Tisza-vidéki Villanova-edények inventárium (lelőhelyek: 2. kép/)

1. Besenyszög-Szórópuszta-Nagy-szög. Publikálatlan (ill. ld. az irodalomjegyzéket). Cseh János, 2000. b. 7. kép 5-7?, 8. kép 8 és 14?, 9. kép 6 (telepleletek).
2. Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi-tanya. Publikálatlan. Cseh János, 2000. c. 12. kép 6 és 8 (telepleletek).
3. Jász-Nagykun-Szolnok megye. Közelebbről ismeretlen lelőhely. Publikálatlan. Jelen dolgozat 1. kép (sír- vagy teleplelet).
4. Szelevény-Vadás. Bottyán 1955 XXIX. tábla 6 (sírlelet)
5. Szolnok-Zagyvart-Alcsi. Cseh János, 1997. 10. p. 3. sz. rajz 4; Cseh János, 2001. 91. p. 13. kép 5 (teleplelet).
6. Szolnok-Zagyvart-Gulyás-ér. Cseh János, 1990. 16. p. 10. kép 1 és 3-4. valamint 18. p. 12. kép 5 (telepleletek).
7. Tiszaföldvár-Téglagyár. Cseh János, 2002. a. 35. p. 2. kép (sír- vagy teleplelet).
8. Tiszaigar-Kivételesek földje. Cseh János – Kriveczky Béla, 2001. 57. p. 11. kép 1 és 4-5. (telepleletek).
9. Tiszaszőlős-Csontospart III. Publikálatlan. Cseh János, 2002.d. 2. kép 4-5 (telepleletek).
10. Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. Csalog Zsolt – Kisfaludi, 1985 308. p. Abb. 1. 13, 318. p. Abb. 6. 15, miniatúr: 310. p. Abb. 2. 1. (sírleletek).

Szakirodalmi tájékoztató a fölöldő bibliográfiával

A marosvásárhelyi Villanova-edényről ld. Kovács István 1915 253–257. p. A kerámia-típus megjelenésére és történetére a késő bronzkor és a kora vaskor évszázadaiban az elsődleges szakirodalmak (a Kárpát-medencére) Patek Erzsébet 1961. 66–70. és 80, a 91. p. jegyzetponttal együtt; Trogmayer Ottó 1963. 120–122. p. Foltiny Stephan 1968. passim; Moscalu Emil 1983. 15–31. p. Kemenczei Tibor 1984. 64–67. p. Továbbá pl. Pârvan Vasile 1926. 177–178. és 199. p. Patek Erzsébet 1968. 90 és 95–96. p. László Attila 1973. 588–591. p. A Kr.e. 8–7. század és 4–3. század közötti periódusra, nagyrészt a szkíta korra Párducz Mihály 1940. 92.; Hančar F. 1950. 71. p. Bottyán Árpád 1955. 22–30.; Dušek Mikulas 1966. 27. Gazdapusztai Gyula 1968. 52. p. és 54–55. p. Ferenczi Alexandra 1967. 19–22. p. Vulpe Erzsébet 1967. 32. p. és 51–52. p. Vasiliev Valentin 1972. A 83. p. Vasiliev Valentin 1972. B 551–52. p. Patek 1974. passim; Vasiliev Valentin 1976. 64–66. p. Vasiliev Valentin 1980. 62–65. p. Némethi George 1982. 121. és 124. p. Marinescu Elena 1984. 68–69. p. Chochorowski Jan 1985. 39–42. p. Czopek Sylwester 1986. 119–120. p. Miroššayová Elena 1987. 114–115. p. Czopek Sylwester 1994. 490. p. Villanova edényleletek a kelta korban: Hunyady Ilona 1944. 55–57. p. Crișan I. H. 1964. 96–97. p. Maráz Borbála 1973. 47. p. Maráz Borbála 1977. passim; Maráz Borbála 1981. 101. és 103. p. Az alábbi bibliográfia további, egyéb tanulmányokat, íráskat is tartalmaz a szóban forgó leletkört illetően.

- Bottyán Árpád:* Szkiták a Magyar Alföldön. Régészeti Füzetek, 1. Budapest, 1955
- Bouzek, Jan:* Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem. Kavkaz a Evropa a kimmerijsky problém. Sborník Národního Muzea v Praze, XXXVII. (1983) 4. Praha, 1984. 177–232. p.
- Chochorowski, Jan:* Die Vekezug-Kultur. Charakteristik der Funde. Prace Archeologiczne, 36. Warszawa-Kraków, 1985
- Crişan, I. H.:* Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania. Unveröffentlichte Gräber aus dem 3. Jahrhundert v. d. Ztr. in Transilvanien. Acta Musei Napocensis, I. Cluj, 1964. 87–110. p.
- Czopek, Sylwester:* Die Keramik mit skytischen und skytisch-thrakischen Einflüssen aus der Fundstelle 8 in Przeworsk, Bez. Przemysl. (Ceramica o nawiązaniach scytyjskich i scytyjsko-trackich ze stanowiska 8 w Przeworsku, województwo przemyskie.) Acta Archaeologica Carpathica, XXV. Cracoviae, 1986. 105–129. p.
- Czopek, Sylwester:* Die älteste Drehscheibenkeramik aus Südpolen – Probleme der Kulturverhältnisse in der jüngeren Hallstatt – und frühen Latènezeit. Die ältere Eisenzeit im Mittelgebirgsraum. Bericht der Römisch–Germanischen Kommission, 74. 1993. Mainz-Frankfurt, 1994. 487–502. p.
- Csalog, Zsolt-Kisfaludy J.:* Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XXXVII. 3-4. Budapest, 1985. 307–344. p.
- Cseh János:* Egy szkíta ház Szolnok-Zagyvapartról. Múzeumi Levelek, 63–64. Szolnok, 1990. 3–18. p.
- Cseh János:* Szkíta leletek Alsó-Zagyva menti településekről. Redemptio, II. évfolyam 4. szám. Jászberény, 1997. június. 10.
- Cseh János:* Szkíta földművelők-állattartók településeinek régészeti nyomai a Zagyva mentén (településtörténeti kutatások Szolnok határában 1986–1990 között). In: Havassy Péter (szerk.): Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. Sie sind in Kampfen Siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiedebene. Gyulai katalógusok, 10. Gyula, 2001. 79–94. p.
- Cseh János:* Tiszaföldvár környékének régészeti emlékei az őskortól a középkorig (Függelék: a városterület gepida leletei). Tiszaföldvár. Fejezetek a város történetéből. Szerkesztők: Kelemen Éva, Pató Mária, Szlankó István. Tiszaföldvár, 2002. 33–48. p.
- Cseh János:* Szkíta telepobjektum Besenyszög-Szórópusztán (és további régészeti kutatások a lelőhelyen). Gépelt kézirat. Szolnok, 2002. 1–19. és 1–14. kép. (időközben megjelent: Múzeumi Levelek, 80–81. Szolnok, 2005. 5–23. p.)

Vaskori (szíta) edénytípusokról a Közép-Tisza vidéken

- Cseh János:* Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi-tanya. Településnyomok a rézkortól a népvándorlás korig (Csalog Zsolt 1961. évi ásatása). Gépelt kézirat. Szolnok, 2002. 1–48. p. és 1–23. kép.
- Cseh János – Kriveczky Béla:* Szkíta és szarmata telepletek Tiszaigar határában. Skytische und sarmatische Siedlungsfunde in der Gemarkung von Tiszaigar. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. Budapest, 2001. 51–63. p.
- Dušek, Mikuláš:* Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Trácke pohrebisko z doby halštatskej v Chotíne. *Archaeologica Slovaca Fontes*, VI. Bratislava, 1966.
- Ferenczi, S. t.:* Cimitirul „scitic” de la Ciurbrud (partea a III–a). Der „skythische” Friedhof von Ciurbrud, 3. Teil. *Acta Musei Napocensis*, IV. Cluj, 1967. 19–45. p.
- Foltiny, Stephan:* Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovaurnen”. *Origini preistoria e protoistoria delle civiltà, antiche*, II. Roma, 1968. 333–356.
- Gallus Sándor:* Olaszország „indogermanizálódása” és a Kárpátmedence őstörténete. Die Urgeschichte des Karpatenbeckens und die „Indogermanisierung” Italiens. *Archaeologiai Értesítő*, III. V–VI. 1944–45. Budapest, 1945. 52–61.
- Gazdapusztai Gyula:* Neuere Ausgrabungen in dem Friedhof aus der Skythenzeit von Hódmezővásárhely-Kishomok. *MFMÉ*, 1966–67. 1. Szeged, 1968. 43–59. p.
- Hančar, F.:* Die Skythen als Forschungsproblem. Reinecke Festschrift. Herausgegeben von Gustav Behrens und Joachim Werner. Mainz, 1950. 67–83. p.
- Hunyady Ilona:* Kelták a Kárpátmedencében. Szövegkötet. *Dissertationes Pannonicae*, Ser. II. No. 18. Budapest, 1944.
- Kemenczei Tibor:* Die Spätbronzezeit Nordostungarns. *Archaeologia Hungarica*, LI. (series nova) Budapest, 1984.
- Kovács István:* A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. Station préhistorique de Marosvásárhely, cimetiére de l'époque scythe et de la migration des peuples. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, VI. Kolozsvár, 1915. 226–325. p.
- Kovpanenko, G. T. – Besszonova, Sz. Sz. – Szkorij, Sz. A.:* Pamjatniki szkifszkoj epochi dneprovszkogo leszosztepnogo pravobereszja (Kijevo-Cserkasszkij region). Kijev, 1989.
- Kőszegi Frigyes:* A Dunántúl őstörténete a késő-bronzkorban. The history of Transdanubia during the late bronze age. *BTM Műhely*, 1. Budapest, 1988.

- László Attila:* Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu. Betrachtungen über die Keramik vom Typ Gáva der frühen Hallstattzeit. Studii și Cercetări de Istorie Veche, 24. 4. București, 1973. 575–609. p.
- Maráz Borbála:* La Tène-kori magányos sírok és kis temetők a Dél-Alföldről. La Tène-age isolated graves and small cemeteries on the South Hungarian Plain. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 2. Békéscsaba, 1973. 41–62. p.
- Maráz Borbála:* Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései. Die chronologischen Probleme des latenezeitlichen Fundmaterials von Südostungarn. Archaeologiai Értesítő, 104. 1. Budapest, 1977. 47–64. p.
- Maráz Borbála:* A szkítakori őslakosság La Tène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon. (Régészeti adatok a kárpát-medencei kelta-szkíta kapcsolatok kérdéséhez). On the survival of the autochthonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary. (Archaeological data to the question of the Scythian-Celtic connections in the Carpathian Basin). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 26. (1981) Pécs, 1982. 97–119. p.
- Marinescu, George:* Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. Dacia (nouvelle série), XXVIII. 1–2. București, 1984. 47–83. p.
- Mirošayová, Elena:* Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. Settlement of East Slovakia in the Hallstatt Period. Slovenská Archeológia, XXXV. I. Bratislava, 1987. 107–164. p.
- Moscalu, Emil:* Ceramica traco-getic. La céramique thraco-géte. Contributions a l'étude de la formation de la culture aux VIe–IIIe siècles av.n.e. Biblioteca Muzeologică. București, 1983.
- Németi, Ioan:* Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanisl u. Dacia (nouvelle série), XXVI. 1–2. Bucarest, 1982. 115–144. p.
- Patek, Erzsébet:* Die Siedlung und Gräberfeld von Neszmély. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XIII. Budapest, 1961. 33–82.
- Patek, Erzsébet:* Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archaeologia Hungarica (series nova), XLIV. Budapest, 1968.
- Patek, Erzsébet:* Präskythische Gräberfelder in Ostungarn. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Wissenschaftlicher Redakteur: Bohuslav Chropovský. Bratislava, 1974. 337–362. p.
- Párducz Mihály:* Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. Ein Gräberfeld aus der Bronze-, Skythen-, La Tène- und Germanenzeit. Dolgozatok a m. kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, XVI. Szeged, 1940. 79–99.

Vaskori (szíta) edénytípusokról a Közép-Tisza vidéken

- Pârvan, Vasile:* Getica. O protoistorie Daciei. Academia Română, Memoriile Sec iunii Istorice, Seria III. Tomul III. Mem 2. București, 1926. (utánnymás: 1982. Radu Florescu)
- Rusu, M., 1973:* Considération sur quelques problemes de l'époque hallstattiene de Transylvanie. Actes du VIIIe Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques. III. Rapports et corraports. Rédacteurs: Milutin Gara anin-Alojz Benac-Nicola Tasi . Beograd, 1973. 105–112. p.
- Trogmayer, Ottó:* Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XV. 1–4. Budapest, 1963. 85–122. p.
- Vasiliev, Valentin:* Das skythische Gräberfeld von Blaj. Die Beziehungen von Grabbeigaben und – brauchen zu den skythischen Gräberfeldern des nördlichen Schwarzmeergebietes. Acta Mvsei Napocensis, IX. Cluj, 1972. 65–106.
- Vasiliev, Valentin:* Necropola scitic de la Blaj. Leg turile inventarului i ritului funerar cu necropolele scitice de la nordul Mării Negre. La nécropole scythique de la Blaj. Son inventaire et son rite funéraire en rapport avec les nécropoles scythiques du nord de la Mer Noire. Apvlvm, X. Alba Iulia, 1972. 19–64. p.
- Vasiliev, Valentin:* Necropola de la Bși a și problema traciz rii enclavei scitice din Transilvania. Das Grabfeld von B iș a und die Frage thrakisierung der Skythischen enklave in Siebenbürgen. Marisia, VI. Studii si materiale. Tîrgu Mure , 1976. 49–87. p.
- Vasiliev, Valentin:* Scîpîi agatîr i pe teritoriul Rom niei. Die Skythen-Agathyrsern auf dem Gebiete Rumaniens (Zusammenfassung). Cluj-Napoca, 1980.
- Vulpe, Alexandru:* Necropola hallstattian de la Ferigile. Monografie arheologic . (Abstract). Biblioteca Arheologie, XI. București – 1967.